

Օ Հ Ա Ն Ի Վ Ի Շ Տ Ը

I

Այնքան լաւ էին միասին այն երկու ծերերը՝ Օհանը ու իր կինը։ Եւ տարեցտարի նրանք աւելի էին նըմանում իրփր բնաւորութեամբ, ձայնով, խօսելու եղանակով, շարժուածքով, գլուխ բռնելու, կորանալու, նըստելու ձեով։ Վերջիվերջոյ տարբերութիւնը մնաց միայն այն, որ մէկը ձիւնի պէս ճերմակ մազեր ու միրուք ունէր, իսկ միւսը՝ լաշակ ու կանացի շորեր։ Չագերը վաղուց հետէ թուցրած ծեր թռչունների պէս նրանք միշտ միասին էին, ամեն տեղ անբաժան։ Երկուսն էլ կնճռոտ՝ բայց բարի դէմքով, հեղ մարած աչքերով, երկուսն էլ կարճահասակ ու կորացած, միշտ հողադոյն զգեստներով, ժպտադէմ, քաղցր դէպի երեխաները, խիստ, պահանջող, հրամայող դէպի հասակաւորները։ Որդիների ու բազմաթիւ թոռների տէր էին, տունը լի էր, շէն ու կենդանի, բայց կարծես աշխարհում մենակ էին այն երկու ծերերը, բոլորովին մենակ. իրանց կեանքի վերջալուսին սղմում էին կողք-կողքի՝ իրար ջերմացնելու, սփոփելու համար որբ, անտէր մնացած երեխաների պէս։

Քանի տարի էր, որ երկու ծերերը օրուայ նոյն ժամին դուրս էին գալիս միեւնոյն դռնից, միասին աւանջ դնում եկեղեցու զանգի ձայնին, միաժամանակ խաչակնքում երեսները, մրմնջում նոյն աղօթքը և նոյն

դանդաղ, երերուն ընթացքով՝ շարժում բալից դուրս՝ դէպի Աստծու տունը։ Շատ վաղուց էր, որ ոչինչ չէր խանգարել նրանց ծեր օրերի այդ գերագոյն մխիթարութիւնը, այդ ամենօրեայ աղօթքը, որի մէջ ամփոփւում էր կարծես նրանց էութեան բոլոր մնացորդը, խուսափող կեանքերի յետին փայլը։ Թւում էր, թէ հիւանդութիւնն անգամ խնայում է նրանց միայն այն պատճառով, որ ժամից, աղօթքից յետ չը մնան։

Եկեղեցուց նրանք յետ էին գալիս միեւնոյն հանդիսաւոր դանդաղութեամբ և սովորաբար կատակելով ծերունի քահանայի հետ։ Խօսակցութեան ու կատակների անսպառ նիւթը միշտ մահն էր ու գերեզմանը։

— Երկսիդ միասին պէտք է թաղեմ, հանգուցներ, ասում էր քահանան։

— Հն, տէրտէր ջան, միասին, միասին, շտապում էր համաձայնել պառաւը։

— Ի՞նչ ես խօսում, այ կնիկ, կատակով բողբոջում էր Օհանը. մեռանք ապրելով ու մի թաղա տէրտէրի ձեռնադրութիւն չը տեսնք, կաց մի սրանից ազատուենք, մեռնելու ժամանակ միշտ կ'ունենանք։

Քահանան ծիծաղում էր, ծերերը երկխայի պէս զուարճանում էին այս սրախօսութեամբ։

— Օհան ամի, աւելացնում էր քահանան, տեսնում եմ՝ երեսդ պինդ է, վայ թէ դու էդ պառաւին էլ թաղես։

— Չէ, տէրտէր ջան, էդ մի՛ ասա, բողբոջում էր Օհանը լուրջ կերպով, թող Աստուած իմ պառաւին պահի ինձ համար, առանց նրան հալս հալ չիլինի։

Եւ այդ ճանապարհը ժամից մինչև տուն... դաւաքուն ու անվերջ, սղմուած ցածրիկ խրճիթների մույլ պատերի մէջ՝ ասես շինուած էր նրա համար, որ ծեր ժամաւորները աշխարհի և երկնքի իրերի մասին խորհելու ժամանակ ունենան։ Երկու ծերերը չէին ձանձրանում այդ ճանապարհից, փայտերի վրայ յենուած ու կորացած՝ նրանք կողք-կողքի քայլում էին՝ աջ ու ձախ

բարեններ բաշխելով դռների առաջ կանգնած գիւղացիներին, երեկոյեան կիսախաւարի մէջ նրանց փոքրիկ ստուերները երերւում էին մեղմիւ, վերջալոյսի յետին շողերը գունատ ու յուսահատ՝ քաշւում էին կտուրների և դէզերի վրայից ու մեռնում լեռների յետևում: Եւ այնքան յուզիչ, այնքան խորհրդաւոր զուգադիպութիւն կար հեռաւոր հորիզոններում մեռնող ճառագայթների և գիւղի գորշ, մթաճնած փողոցներում հանդարտօրէն երերւող այս ծերերի մէջ, որոնք կամաց-կամաց լուծւում, խառնւում էին երեկոյեան մշուշի հետ: Եւ այն մարող շողերը և այս ծերերը ասես զոյգ-զոյգ իրար բռնած՝ իրար վրայ յենւած քայլում էին դէպի գերեզման մի յուղարկաւոր հանգիստաւորութեամբ, որ լուռ, բայց խորունկ ցաւի պատկերն ունէր:

Ուրիշներէ հետ գերեզմանի և մահուան մասին նրանք սիրում էին խօսել միշտ կատակելով, միշտ ծիծաղելով: Ամեն մէկի համար գերեզմանը հանգստութեան, անվրդով խաղաղութեան յաւիտենական վայրն էր, բայց դրա հետ միասին նրանց յետին ցանկութիւնն էր կամ մի օրում, կամ գոնէ մի շաբթում մեռնել, որ մէկը միւսից յետոյ աշխարհում մենակութեան, որբութեան դառնութիւնը երկար չը ճաշակի:

Ամեն երեկոյ ժամից յետոյ, երբ ընթրիքի սփռոցի շուրջը բոլորում էր ամբողջ ընտանիքը, ծեր Օհանը մի բաժակ գինի էր ձեռք առնում, և սկսում էին գերեզմանի ու մահուան մասին անվերջ բարեմաղթութիւնները ընդհանուր լուրթեան մէջ:

— Կնիկ, անպակաս լինիս. էս տղերքին թո՛ղ Աստուած պահի իրանց համար, բայց դու ինձ համար՝ ես քեզ համար, այ պառաւ, ասում էր ծերունին ժլատալով:

— Մարդ, բարերար Ասածուց կը խնդրեմ, որ քո բարի, քո արդար ձեռքով երկու բուռ հող գցես երեսիս ու գինջանամ, ուրիշ բան չեմ ուզում. ցամաք

աչքով գերեզման մտնեմ, դու էլ գլխիս վերև կանգնած լինիս:

—Մի ասա, այ կնիկ, ցամաք աչքը թող Աստուած տայ, բայց առանց քեզ իմ բերնի համն էլ համն չի լինի: Թող Աստուած երկսիս հոգին էլ մի հետ առնի, առանց կնիկ մարդն ինչի է հարկաւոր:

Հարսները կամացուկ փսփսուում էին, որդիները ժրպտում ծերերի այս փոխադարձ գուրգուրանքների վրայ, և լաւ էր այդ բոլորը:

Վերջանում էր ընթրիքը, ծերերը միառժամանակ նստում էին իրար մօտ, նայում էին վաղվորդ, աղմկող թոռներին և, երբ առաջին հաւը թառն էր բարձրանում, նրանք կամացուկ քաշում էին իրանց անկիւնը և տնքտնքալով, յօրանջելով ու աղօթելով անկողին մտնում միասին:

Ձմեռները, երբ խրճիթում ցուրտ էր, դուռն ու երդիքը պատած եղիամի թանձր շերտով, ծերերի անկողինը ձգւում էր թոնրին բոլորովին մօտիկ: Այնուամենայնիւ իրանց բնում ցրտից ճթճթացող թռչունների պէս, նրանք կծկւում էին, իրար կպչում, վշվշում:

—Կնիկ, մէջքիս կպիր, արանք մի թող, այ պառաւ, քամի խաղաց, փետացայ, շուտ, շուտ, տնաչէն:

Եւ երկու վտիտ, սառած մարմինները մէջք մէջքի էին տալիս, իրար նդմուռ, մօտ, մօտ, իրանց հին ջերմութեան մի յետին մնացորդն աշխատում էին խառնել իրար անկողնի մէջ, էլի մի ձմեռ ապրելու համար: Առաւօտները զարթնում էին լուսաբացից շատ առաջ, և անկողնի մէջ սկսում էին մի երկար խօսակցութիւն նախ երազների՝ ապա աշխարհի իրերի մասին:

—Պառաւ, քնած ես:

—Ձէ, ի՜նչ քնեմ, տնաչէն, գիշերները տարի են, էսքան քնել կը լինի:

—Հաւը կանչեց:

—Մի բերան նոր կանչեց, էս մեր արջորին տղեր-

քը թող լաւ մտիկ տան, ձէնը շատ զիլ է ու խտակ, լուսաբացին մարդի հոգին թեթեւանում է լսելիս:

—Հա, լաւ ձէն ունի, լաւ աքլորը տան զարդն ու բաղդն է:

—Էսօր դու ինձանից շուտ զարթնար, խէր ընի, պառաւ:

—Երազի տէրը մեռնի, երազները թողնում են, որ մարդ քնի. զարմանալու բաներ տեսայ, մազերս դիզացան: Եւ ծերերի երազներն այնքան շատ էին, միշտ այնքան բազմազան, յաճախ հրէշաւոր, այլանդակ, սարսափներով լի, չար ու բարի, լաւ ու վատ: Արջեր, գայլեր, գողեր, դեւեր, ճիւղաներ իրար խառնուած կամ զատ-զատ գալիս էին ծերերի յոգնած, մթագնած երեւակայութեան հետ խաղալու ձմերային երկար գիշերներին, խրճիթի թանձր խաւարի մէջ: Ամեն լուսաբացին ծերերը փոխադարձաբար պատմում էին իրար այդ երազները, պատմում էին բոլոր մանրամասնութեամբ, տնկնդիրը դողում էր վատ խորհուրդներից, պատմողը վախենում էր, բայց ոչինչ բաց չէր թողնում:

—Աստուած խէրն անի, կրկնում էր վերջում ունկընդիրը մտածկոտ ու անհանգիստ:

—Հա, Աստուած բարին կատարի, աւելացնում էր պատմողը:

Տիրում էր խորին լռութիւն. ծերերն իրանց պատմութիւններից վախեցած՝ ասես կծկւում էին ու իրար սղմում խաւարի մէջ: Աբաղաղը վերստին կանչում էր զիլ, բարձր:

—Տղէքքը չը գնացին գոմը, ասում էր ծերունին:

—Չէ, քնած են, ձէն տուր:

—Սաքօ, այ Սաքօ. Գրիգոր, Ելէք, որդիք, լուսացաւ ախր, անասունները կապերը կը կտրատեն, մեղք են, Ելէք, գոմը գնացէք:

Խրճիթի խաւարի մէջ սկսում էր մի խուլ շարժում ու փափսոց. հարսներն առաջինը շտապում էին գաղտագողի թողնել իրանց անկողինները, անձայն հագ-

նուեւ ու ոտքի ելնել, որ մեծերը չը նկատեն. նրանց ամուսինները նոյնպէս հագնուում էին հանդարտութեամբ, բարձրանում տեղերից, խարխափելով դուռը փնդրում: Տունը զարթնում ու կենդանանում էր խաւարի մէջ. մօտեցող լուսաբացը ճրագ վառելու ցանկութիւն չէր թողնում:

Հեռուից լսում էր նաև եկեղեցու զանգի ձայնը, որ մեղմ ելեէջերով տարածւում էր քնած գիւղի վրայ. ծերերն էլ յօրանջելով խաչակնքում էին երեսները, տնքում, հագում ու շարժւում:

—Վեր կաց, պառաւ, վեր, մենք էլ էրթանք դէպի մեր Աստուածը, մեր աղօթքն անենք:

—Օրհնեալ է Աստուած, մրմնջում էր պառաւը, էրթանք: Էս գիշեր ինչ ցուրտ է, պարզկայ է արել, սափօրները չէն ճղուել, տես դռներն ինչպէս ճուռում են:

—Հա՛, պարզկայ է, ձիւնն էլ թարսի պէս էս ձմեռ շատ չի, ցանրերին վնաս չը պատահի:

—Աստուած ողորմայ:

Եւ հանդարտութեամբ հագնւում էին ծերերը՝ շարունակ յօրանջելով ու աղօթելով, դրան յետևում երեսները մի բուռ ջրով լուանում, կրկին խաչակնքում ու կամացուկ շարժւում դէպի եկեղեցին:

Անցնում էին տարիները տարիների յետևից, նրանք աղօթում էին, քնում, զարթնում էին, դարձեալ աղօթում և ամեն օր քայլում էին դէպի գերեզման:

II

Բանը պատահեց յանկարծ...

Ծերունի Օհանը ինքն էլ չ'իմացաւ, թէ ինչպէս հիւանդացաւ իր կինը և ինչպէս մեռաւ: Միայն մի օր պառկեց և միւս օրը արդէն գազազումն էր: «Ճրագի պէս մարեց, սուրբ կնիկ, ճրագի պէս», կրկնում էր ծերունին՝ դադաղի յետևից քայլելով:

—Թաղեցիր պառաւին, հալւոր, թաղեցիր,—ասում էր քահանան յուշարկաւորութիւնից վերադառնալիս.— յերեսդ պինդ է. էէ, դու էն ասն, դեռ էլի շատ պէտք է քապրես, ոտերդ մեկնելու չես, հոգուդ հացը վերջապէս չը պէտք է ուտենք:

—Աստծու կամքն է, տէր հայր, ինչ որ վերից կը տրուած է, էն ոչ դու, ոչ ես փոխել կարող ենք:

—Միտքդ գիտեմ, գիտեմ, հալւոր, տեսնես ինչ ջահիլ կնկայ ես աչք դրել, որ մէկ էլ թագապսակ կապես. բարով մուրազիդ չը հասնես, վերջացրեց քահանան: Ընդհանուր ծիծաղ բարձրացաւ:

Հին օրերի ընկերուհու մահը Օհանը չը լացեց. ինչպէս լաց լինէր, հասած որդիների, մեծ թոռների տէր էր, նրան վայել չէր արցունք թափել իր պառաւ ամուսնու գերեզմանի վրայ: Թաղումը կատարուեց ուրախութեամբ, նոյնիսկ կատալներով: Հարեանները գտնում էին, թէ պառաւը լաւ ու բաւական ապրեց, իսկ ժամանակին մեռաւ: Քահանան համարեա ժրպտադէմ էր քաղում աղօթքները, ամենքը կարծես խօսք մէկ արած իրանց վերաբերմունքով ուզում էին ասել, թէ այսպիսի մահը չեն լալիս, այլ օրհնում են տուողին, ուրախանում են, որ տեղի ունեցաւ:

—Երանի իրան, կրկնում էին կանայք չորս կողմից, աշխարհը վայելեց ու մեռաւ ցամաք աչքով, ո՞վ չի ուզի այդպիսի մահ:

Եւ այդ ընդհանուր անտարբերութեան մէջ մենակ էր ծերունին, նրա սիրտը մխում էր, բայց ստիպուած էր ծածկել իր վիշտը, իր մենակութեան, այս յանկարծակի վրայ հասած որբութեան արցունքները: Նա ամաչում էր մանաւանդ իր հասած որդիներից ու թոռներից. ինչ օրինակ պիտի տար ինքը, եթէ երեխայի պէս հեկեկար պառաւի յետևից: Այնքան տարիներ ապրել էր աշխարհում, նրա օրէնքներն ու կարգերը դիտէր, նրա սովորութիւններն ու աւանդութիւնները միշտ պահպանել էր ծերերին յատուկ նախանձախնդրու-

Թեամբ, իր կեանքի վերջին չէր ուզում վատ օրինակ հանդիսանալ, իր տարիքին, դիրքին անվայել թուլութեան նշաններ ցոյց տալ։ Եւ նա ոչ միայն չը լացեց, այլև կատակներին պատասխանեց ժպտով, խառնուեց մասնաւոր խօսակցութիւններին, կարծես ոչինչ պատահած չը լինէր, խօսեց արտից, դաշտից, վար ու ցանքից, թանգութիւնից ու էժանութիւնից։

Այն գիշեր նա առաջին անգամ այնքան տարիներից յետոյ մենակ անկողին մտաւ, կծկուեց վերմակի տակ ու սսկուեց, բայց երկար ժամանակ քնել չը կարողացաւ։ Եւ առաջին անգամ իր կեանքում նա լսում էր, թէ ինչպէս խրճի խաւարը ծածկոյթ ունենալով՝ իր հարսները մէկը միւսի յետևից զգուշութեամբ, անձայն հանեցին իրանց զգեստները և անկողինների մէջ ամուսինների կողքը բռնեցին։ Նա մի քիչ էլ կծկուեց, վերմակը գլխին քաշեց, կ'ուզէր չը լսել հանուղ զգեստների խշխշոցը, երիտասարդ կեանքերի շշուկը, երկչոտ շրթունքների փսփոցը, կրծքերի ներդաշնակ հեքը, նա ամաչում էր իր համար, բայց այդ գիշեր խաւարը ոչինչ չէր ծածկում նրանից։ Եւ կամաց-կամաց իր հոգու խորքում, նրա մի մոռացուած անկիւնում զարթնում էր մի զգացմունք, որ նախանձ չէր—ինչպէս նա կարող էր նախանձել սեփական որդիների բախտին, երջանկութեանը, երիտասարդութեանը—դա մի ուրիշ բան էր, մի անհուն վիշտ, կիզիչ ու ծածուկ, որ ուռչում լայնանում էր. ու ճնշում ծերունու կուրծքը. նրան թւում էր, թէ իր շուրջն այն գիշեր էլ ոչինչ ու ոչ ոք չը կայ, որ ինքը մնացել է մեն-մենակ աշխարհում, ու դատապարտուած է կծկուել ու դողդոջալ իր սառն, անհամբոյր անկողնի մէջ։ Գերեզմանում այդ օրը հանգչող պառաւ կարծես տարել էր ամեն ինչ և ծերունուն թողել մի խեղդող ամայութիւն։

Խրճիթը բոլորովին խաղաղուեց։ Խաւարի մէջ լքւում էր միայն քնողների մեղմ շնչառութիւնը և մի հատիկ կատուի անվերջ մոմռոցը, միակերպ, ձանձրալի։

Ամեն ինչ մոռացած՝ ծերունին ականջ էր դնում այդ մոռոցին։ Տարիներից յետոյ առաջին անգամ կատուն դրաւել էր նրա ուշագորութիւնը, կ'ուզէր մինչև իսկ այդ փոքրիկ կենդանին ունենալ իր անկողնում, գրկել, սեղմել իր կրծքին, զգալ գէթ մի կենդանի արարածի շունչը, սրտի բարախումը. «Բայց կատուները ծերերին չեն սիրում, մտածեց նա, նրանք սովորաբար փոքրիկ երեխաների անկողնի մէջ են պառկում գիշերները»։

Եւ այն միտքը, թէ մինչև իսկ կատուները չեն սիրում ծերերին, նրա ցաւը կրկնապատկեց և միայնութիւնը դարձրեց սարսափելի։ Նա աւելի կձկուեց, վրտիտ ոտներն աւելի հաւաքեց իրար վրայ, իսկ վերմակը կ'ասես աւելի ցուրտ դարձաւ, նրա ծալքերից սառն հով էր փչում։ Լուսաբացը հեռու չէր, արագաղը կանչեց ըստ սովորականին զիւ, բարձր, քիչ յետոյ էլի հընչուեց եկեղեցու զանգը, և նրա ձայնը մեղմ ելեւէջերով տարածուեց ընած գիւղի վրայ։ Այդ այն ժամն էր, երբ իր պառաւը ըստ սովորականին զարթնում էր ու պատմում իր երազները, երբ նրանք վեր էին կենում միասին և երերալով խաւարի մէջ գնում դէպի Աստծու տունը։ Յիշեց այդ բոլորը ծերունին, ուռած սիրտը փղձկաց, և նա վերմակը գլխին քաշեց ու խեղդուած ձայնով հեկեկաց։ Յորդ արցունքները հոսում էին նրա ծեր աչքերից, թրջում էին բարձր, և նրա այրուած հոգին հոսում, հանգստանում էր։ Եկեղեցու զանգը շարունակում էր հնչուել, միակերպ ու յամառ, կարծես անպատճառ ծերունուն իր անկողնուց դուրս քաշելու և դէպի աղօթքը դրաւելու համար, բայց Օհանը ջարդուած ու յոգնած՝ էլ ոյժ չ'ունէր վերկենալու, նա կամաց-կամաց նղղեց ու քուն մտաւ։ Եւ առաջին անգամ տարիներից յետոյ վշտացած ծերունին ժամից յետ մնաց։

III

Անցան օրեր և շաբաթներ, ծերունի Օհանը վերըս-

կսեց իր առաջուայ կեանքը: Առաւօտ և երեկոյ նա մենակ եկեղեցի էր գնում և մեն-մենակ էլ վերադառնում: Միայն այժմ նա աւելի դանդաղ էր քայլում, մի քիչ աւելի էր կռացած իր դաւազանի վրայ և ճանապարհն էլ նրան թւում էր խիստ երկար: Պատահում էր երբեմն, որ նա անքտնքում էր, հազում ու յետ մնում եկեղեցուց: Յերեկները նստում էր խրճիթի դրան առաջ բարձրացած թմբի վրայ, նայում էր լայնարձակ բակին, ուր հսկայ կաղամախիները և փնջակատար խընձորենիներն ու տանձենիները օրօրում էին քամու առաջ: Ծերունին սիրում էր նայել մանաւանդ նրանց մի մի դեղնած տերևներին, որոնք փռվաւով պտոյտներ էին գործում օդի մէջ, ընկնում գետին՝ այլևս երբէք վեր չը բարձրանալու համար: «Բո՛րբը, բո՛րբը կը թափուեն, և էլ ոչ մէկը չի բարձրանայ», մտածում էր նա տխրութեամբ, և ծեր գլուխը կախում էր կրծքին կարծես նոյնպէս գետին ընկնելու համար:

Նա քիչ էր խօսում, շատ մտածում, և երեկոյեան ընթրիքի ժամանակ այլևս նրա ձայնը չէր լսում. մահուան ու գերեզմանի մասին բարեմաղթութիւնները լռել էին: Առաջուայ պէս նա պառկում էր ամենքից վաղ, փակում էր աչքերը, աշխատում էր քնել ամենից առաջ, որ չը զգայ իր մենակութիւնը, երբ իր որդիներն ու հարսները կը պատրաստուեն անկողին մտնել, չը լսին ընդհանր կենդանի շշուկը, ազատուի այն սարսափելի, խեղդող զգացմունքից, որ ամեն գիշեր միևնոյն ժամին ուռչում էր նրա կրծքի տակ և ճնշում, ճնշում: Բայց իզուր. նրա քունը չէր տանում, աչքերը չէին փակում, նա ամեն գիշեր պարզ ու օրոշ հասկանում էր իր շուրջը՝ խաւարի մէջ կատարուող կեանքը, նա համարեա բաց աչքով տեսնում էր թէ ինչպէս ամենքը, ամենքը լաւ են, երջանիկ են, մենակ չեն, միայն ինքն է որք ու անտէր, միայն ինքն է մոռացուած, որովհետեւ ծեր է, խաբխրած: Այդ զգացմունքից նա և՛ տանջւում էր, և՛ ամաչում: Դա մի խորունկ ցաւ էր, որ չէր

կարող, չէր համարձակուում պատմել ոչ որի, և որը մե-
նակ տանել նա իր ուժից վեր էր:

Ծերունին զգում էր, որ ինքը այդ ցաւից ամեն
գիշեր մեռնում է, կամաց-կամաց, մաս-մաս, կարծես
մի անտեսանելի ձեռք անողորմ կերպով պոկում էր նը-
րանից իր հոգին կտոր-կտոր՝ անտանելի ցաւեր պատ-
ճառելով, իսկ ինքը դատապարտուած էր կրել, տոկալ
ու լուել մինչև գերեզման:

Ինչո՞ւ:

Այդ զարհուրելի «ինչո՞ւ»-ին նա պատասխան չէր
գտնում և չը գիտէր ո՞ւմից հարցնել, ո՞ւմ բաց անել իր
ծեր սիրտը, իր միացող հոգին:

Եկեղեցուց վերադառնալիս նա մի քանի անգամ
պատրաստուել էր մի բան ասել, միայն երկու խօսք
Հէրիքին, այն հաստ ու կոլոր դէմքով այրիին, որ ա-
մեն երեկոյ անցնում էր իր կողքից: Բայց այդ տարօ-
րինակ կինը ասես դիտմամբ սովորական «օղորմի Աս-
տուած»-ն ասում էր ու միշտ անցնում շտապով: Ինչո՞ւ չի
կանգնում, ինչո՞ւ չի սպասում, որ միասին գնան՝ զրոյց
անելով, մտածում էր Օհանը, չէ՞ որ ինքն այժմ մենակ
է, բոլորովին մենակ: Հէրիքը երեւի այդպէս չէր մտա-
ծում, որովհետեւ մանրիկ, բայց արագ քայլերով մօտե-
նում էր ծերունուն, աջ ձեռքը դնում էր իր կրծքին, գը-
լուխը թեթեւ կռացնում, մեղմ ձայնով «օղորմի Աս-
տուած» ասում ու անցնում առանց յետ նայելու: Ծարը
կտրած՝ Օհանը վճռեց ինքն առաջինը խօսել, մի բան
ասել, նրան կանգնեցնել որեւէ պատրուակով:

Եւ այն երեկոյ ծերունու աղօթքը ժամում լաւ չէր,
նա չէր լսում տէրտէրի ասմունքը, կ'ուզէր, որ նա շուտ
վերջացնի, նոյնիսկ մի քանի անգամ յետ նայեց իմա-
նալու համար, խօս Հէրիքը դուրս չի՞ գնացել: Զէ, Հէ-
րիքն այնտեղ էր, կանանց դասում, իր որոշեալ տե-
ղում, սեան առաջ Օհանը յետ նայելուց յետոյ՝ էլ չէր
կարողանում աղօթել, նրա գլխում անդադար դառնում
էին այն մի քանի բառերը, որ նա վճռել էր արտասա-

ներ, նոյնիսկ ականայ կրկնում էր ինքն իրան՝ «Հէրիք բաջի, վռազում ես», կրկնում էր և ամաչում:

— Մեղայ քեզ Աստուած, մեղայ քեզ, խալոյն աւելացնում էր նա, բայց կրկին գաղտագողի յետ էր նայում, կրկին նոյն բառերը ինքնաբերաբար արտասանում էր մեղմիւ:

Ժամը վերջացաւ. Օհանն առաջինը դուրս եկաւ, որ Հէրիքն իրանից վաղ չ'անցնի, գնայ: Նա քայլում էր և սրտի բաբախումով ականջ դնում յետեւեց լսուող ոտնաձայներին. նա հաւատացած էր, թէ կը կարողանայ ճանաչել նրա ոտքի ձայնը:

— Օղորմի Աստուած:

Օհանը ցնցուեց, շփոթուեց յանցանքի մէջ բռնուածի պէս: Բայց էլի հաւաքեց իրան ու բաղցրութեամբ պատասխանեց.

— Օղորմի ծնողացդ, Հէրիք բաջի: Վերջին երկու բառերը ծերունին արտասանեց այնպիսի քնքշութեամբ, այնքան ուշադիր շեշտով, որ կինը յետ նայեց զարմացած, բայց էլի կանգ չ'առաւ: Յուսահատուած ծերունին ոյժ տուեց ոտներին ու մի քիչ տարօրինակ, դողդոջուն ձայնով կանչեց.

— Հէրիք բաջի... այ Հէրիք բաջի... վռազում ես հաւ... ինչ շուտ-շուտ ես գնում... բան ունիս...

Կինը կրկին յետ նայեց:

— Հա, ապա, Օհան ամի, բան ունեմ, շատ վռազն եմ:

Եւ կինը դարձեալ անցաւ, գնաց: Ծերունին բռնած մի առժամանակ մնաց իր տեղում, գլուխը կրծքին քաշ, անոյժ ու ջարդուած, ասես մի ծանր աշխատանքից յետոյ, ապա շարժուեց դէպի առաջ աւելի մենակ, աւելի խեղճ, քան երբևիցէ: Այնուհետեւ մի քանի օր եկեղեցում չ'երևաց. գիշերներն անքուն, ցերեկներն էլ նստում էր իր սովորական թմբի վրայ, կամ երկար գաւազանով խաղեր էր քաշում գետնին, կամ նայում էր դէպի ծառերը, որոնց տերևները մէկիկ-մէկիկ ընկ-

նում էին գետին, «այլևս երբէք չը բարձրանալու համար»:

Սակայն ապրել չէր լինում, պէտք էր մի բան անել:

Երեկոյեան նա դարձեալ եկեղեցումն էր, անհանգիստ, յուզուած, անհամբեր: Ժամասացութիւնը այս անգամ նրան թւում էր անվերջ, զայրանում էր, որ, քահանան դանդաղ է կարդում, կարծես դիտմամբ: Վերջապէս ժամաւորները սկսեցին դուրս գալ. ծերունին բայում էր դէպի տուն, և սպասում էր Հէրիքի ոտնաձայնին:

— Օղորմի Աստուած:

— Օղորմի ծնողացդ, Հէրիք բաջի:

Կինը անցնում էր ըստ սովորութեան. Օհանը մի վերջին ճիգ գործ դրեց ու քաղցրութեամբ կանչեց յետեւից.

— Կաց, Հէրիք բաջի, տեսչէն, ինչ ես վազում... քո հօրն օղորմի... կ'ասես յետեւիցդ են ընկած... Կաց, խօսելով էրթանք... տունը չի փախչի...

Հէրիքը կանգ առաւ առհարկի ու ճնշուելով: Ծերունին ոյժ տուեց ոտներին, հասաւ նրան հեալով, շնչակտուր: Նրանք սկսեցին քայլել միասին: Օհանը սաստիկ ուզում էր մի բան ասել, իր սիրտը բաց անել, բայց խօսք չէր գտնում. բոլորն, ինչ մտածում էր մի բանի օրուայ ընթացքում, իր ծեր մտքից խոյս տուեց, գլուխը մնաց դատարկ, չրթունքը փակ, սիրտը յուզուած: Այդ հաստ, փափլիկ, սիրուն պառաւը, որ օրօրուելով քայլում էր նրա կողքից մերթ ընդմերթ քսուելով իր թևին, նրան խալառ չփոթեց:

Լուռ էին. ժամանակն անցնում էր, թանկագին ժամանակը: Ծերունին հաւաքեց իր բոլոր բաջութիւնը և մի բան ասած լինելու ու պառաւին խօսեցնելու համար, երեխայի պէս թովովեց.

— Հէրիք բաջի... դեռ լաւ ես... զրինգ ես... զուգաթգ տեղն է... ոտներդ էլ լաւ են երևում...

—Գու էլ լաւ ես երեւում, Օհան ամի, ձեռ ու ոտդ պինդ են:

—Էհ, ինչ լաւ, մէրիկ, էս մենակութիւնը...

—Ինչի՞ ես մենակ, փառք Աստծու, ինչդ է պալաս, որդիներդ, թոռներդ, հարսներդ, տունդ լի, շէն...

—Էհ, որդիներն ու թոռներն իրանց համար, Հէրիք բա՛լի... իմը ուրիշ բան է... մենակութիւնը զուլում բան է... մարդու մէջք է կոտրում: Համ էլ գիշերները երազ ես տեսնում... տեսակ-տեսակ երազներ... ու չես իմանում ո՛ւմ պատմես... ձմեռն էլ ցուրտ է... մարդ տեղաշորի մէջ չի տաքանում մենակ... չը մեռայ պրծնեմ... Օղորմած հոգին գնաց... ինձ էլ չը տարաւ հետը... Հէրիք բա՛լի, դու տեղաշորիտ մէջ չե՞ս մրսում, հա՛ա... չէ, դու չես մրսի, լիքն ես... ինչպէ՞ս լիքն ես:

Ծերունին ձեռքով շօշափեց նրա կակուղ թևն զգուշութեամբ:

Կինը դարմացած նայեց իր տարօրինակ խօսակցին:

—Կովերը չեմ կթել, Օհան ամի, վռազն եմ, ասաց նա ու շտապով հեռացաւ:

Օհանը նայում էր նրա յետևից, ծեր աչքերի բոլոր ուժով աշխատում էր որքան կարելի է երկար տեսնել նրա պատկերը երեկոյեան մառախուղի մէջ, տեսնել նրա լայն թիկունքը, կոլոր ուսերը, ամբողջ գեր մարմնի հաճելի երերումները: Բայց Հէրիքը շուտ մաշուեց անլոյս փողոցների մէջ. ծերունին գլուխը քաշ ձգեց՝ մրմնջալով. «Գնաց, գնաց անիրաւը... նա էլ չը մնաց... ո՛ւմ ի՛նչ պէտքն է, որ Օհանը մենակ մեռնում է... բոլորը, բոլորը, անողորմներ...»

Այն գիշեր անկողնի մէջ ծերունին դարձեալ երկար ժամանակ արթուն էր, բայց այս անգամ ուրիշ մտքեր էին պաշարել նրա գլուխը: Հէրիքի գեր մարմինը, լիքը բազուկները, կոլոր դէմքը, ամբողջ այդ գրարաւիչ, ջերմացնող պատկերը, որ սողում էր երեկոյեան մառախուղի մէջ, ինչպէս մի քօղով փաթաթուած, շա-

րունակ ծերունու աչքի առաջն էր։ Օհանը մի առանձին հաճոյքով էր երևակայում, թէ որքան տաք, որքան ախորժելի կը լինի Հէրիքի անկողինը ձմեռ ժամանակ, երբ դրսում ոռնում է ձիւնախառն քամին կատաղի, ցուրտ, երբ խրճիթի պատերն ու դուռն — երգիկը ծածկըում են եղեամի սարսեցուցիչ շերտով, որքան դուրեկան կը լինի այդ ժամանակ մէջք-մէջքի սղմուել նրա հետ մօտ-մօտ, լողալ նրա կենդանի ջերմութեան մէջ և գրաւիչ երազներով քնել մինչև լուսաբաց։ Միթէ հնարաւոր չէ՞ այդ, միթէ անկարելի է... Հէրիքն այրի է, մենակ, ինքը նոյնպէս մենակ, նոյնպէս որբ... միթէ չէին կարող իրանց կեանքի մնացորդը միասին անցկացնել... ինչո՞ւ մեռնել այնպէս մենակ, լքուած, մոռացուած. ինչո՞ւ քաշ տալ այս մենաւոր, անպէտք ծերութիւնները, որոնցից մահը երբեմն դիտմամբ ասես խուսափում է երկար ժամանակ, նրանց աւելի ձանձրալի, նոյնիսկ նողկալի դարձնելու համար։ Միթէ այս բոլորը չի՞ մտածում, չի՞ զգում Հէրիքը... չէ՞ նա էլ այրի է... բայց Հէրիքը կանգնեց, խօսեց... Օհանը յիշեց բոլոր այն խօսակցութիւնը, Հէրիքն ասում էր՝ թէ «դեռ լաւ ես, ուժդ տեղն է»... յիշեց նրա լիքը բազուկը, որը շօշափեց... Բոլորը լաւ կը լինի, եթէ Հէրիքը կամենայ, և ինչ պիտի, ասի, կնիկ ազգ է, նա աւելի կ'ուզի ընկեր ունենալ... Ապա նրա աչքին ներկայացաւ գիւղը աւանդապահ ու անողորմ, պահանջող ու խիստ։ Գիւղը... հազար բերան ունինա, հազար խօսք, ու ամեն մի խօսքը մի թունաւոր նետ է։ Ի՞նչ կ'ասի այդ գիւղը. իր հասակին, իր ծերութեանը, իր գիրքին մարդիկ երբ են ամուսնացել... որդիները, թոռները... հարսները, խախկ ու խայտառակութիւն։ Ախր ժամ պէտք է գընալ, տէրտէրի առաջ պէտք է կանգնել։ Հէնց ինքը՝ Օհանը, ինչ կ'ասէր ինքը, եթէ նոյն բանը մի ուրիշն անէր... մի ուրիշը ոտնատակ տար սովորութիւնները, աւանդութիւնները, ամօթը, մանաւանդ ամօթը... Հա,

հա, ինքն էլ խիստ անողորմ կը լինէր, բայց ինչպէս իմանար, թէ այդքան ցաւ բան է մենակութիւնը:

«Ձի ապրում, չի ապրում, կրակ է, մեռնում եմ», մրմնջում էր նա:

Հաւը խօսեց, դեռ նա արթուն էր ու թաւալում էր անկողնի մէջ, բայց պէտք էր մի բան անել, մէկին ասել, մէկին պատմել իր ցաւը, ճար, դարման խնդրել: Խրճիթը դեռ խաղաղ էր ու խաւար:

— Սարգիս ջան, այ Սարգիս կանչեց ծերունին քնքշութեամբ իր աւագ որդուն:

Սարգիսը լուռ էր. միայն լսում էր նրա առողջ հնչառութիւնը. նա բնած էր:

— Սարգիս ջան, այ որդի, կրկնեց ծերունին վրձնողաբար, մի բան ասելու հաստատ ցանկութեամբ:

— Հը'... հայրիկ... դ՞ու ես, գոմի ժամանակ է...

— Ձէ, որդի գոմի ժամանակ չի... էս գիշեր էնպէս ցուրտ է... տեղաշորիս մէջ չեմ տաքանում...

— Ձէս տաքանում... թո՛ղ, մի բան գցեն վրադ:

«Ձը հասկացա՛ւ... անողորմ որդի», շշնջաց ծերունին, և նրա աչքերը թացացան խաւարի պէս մութ վշտից: Յետոյ նա լսեց, թէ ինչպէս Սարգիսը զարթեցրեց իր կնոջը, ինչպէս վերջինը վերկացաւ խառիսափելով մօտեցաւ ծալքին, զգուշութեամբ մի բան դուրս քաշեց բստալով, եկաւ դէպի կեսրարի անկողինը: Խաւարը թանձր էր, կիսամերկ, ջահիլ կինը չէր երևում, վստահ էր, բայց ծերունուն թւաց, թէ ինքը տեսնում է այդ կանացի կիսամերկ պատկերը, զայրացաւ, ամաչեց ու գլուխը թաղեց վերմակի տակ: Հարսը ծածկեց նրան ու հեռացաւ: «Անողորմներ, անողորմներ», վերքատին շշնջաց ծերունին:

Անցան էլի օրեր, էլի գիշերներ, նոյնպէս անհանգիստ, նոյնպէս ծանր: Եւ մի գիշեր իբրեւ վերջին, յուսահատ փորձ, ծերունին վճռեց դիմել որդուն:

— Սարգիս:

— Ի՞նչ է, հայրիկ, էլի՞ մրսում ես:

Ծերունին մի փոքր լուռ մնաց, մի բան պիտի առեր, որ չէր ասուում։

— Սարգիս ջան, որդի... ախր, ես էսպէս... նա չը կարողացաւ շարունակել, ձայնը խզուեց, և խաւարի մէջ հնչուեց նրա խուլ հառաչանքներն ու հեծկլտանքները։

— Հայրիկ, կանչեց զարմացած որդին անկողնի մէջ նստելով։

Ծերունին շարունակում էր լալ։

— Հայրիկ, ի՞նչ կայ, ի՞նչի՞ ես լալիս։

— Է՛հ, ես ի՞նչ գիտեմ, որդի... լալիս եմ էլի... որ ես չը լամ, էլ ո՞վ լայ... ծերերը պէտք է լան... էն օրը ժամից գալիս, էս մեր հարեան Հէրիքին տեսայ... էնպէս մեղքս էկաւ... լաւ, շինարար, տնարար կնիկ է, ու էնպէս մենակ... խեղճ... դանդատում էր իր անտէրութիւնից... «մենակ եմ» ասում էր...

— Է՛, Հէրիքի դարդն էլ քեզ տուին, դրա համար ես լալիս։

— Չէ, որդի... հալբաթ ամեն մարդ իր դարդն ու ցանն ունի... ամա ասում եմ... ի՞նչ ասեմ... դէ ես էլ մենակ եմ, Հէրիքի պէս... ձմեռ է... էս տեղս էլ էնպէս ցուրտ է... ցո՛ւրտ է... Ծերունին դարձեալ շարունակել չը կարողացաւ, արցունքը խեղդեց նրա կոկորդը, նա երեսը դարձրեց դէպի բարձը, ու սսկուեց։ Որդին լուռ էր, նա հասկացաւ իր հօր վիշտը, հասկացաւ ու մռայլուեց։ Հայրը Հէրիքին ուզում էր տուն բերել... կին դարձնել... հարսների ու թոռների տէր, իր վաթսուունն անց... զիւղը, խալիսը, դուռ, դրկեց...

Էլի օրեր անցան. հայր ու որդի էլ չը խօսեցին այն հարցի մասին, ծերունին չը գիտէր, թէ ի՞նչ է մըտածում իր որդին, անհանգիստ էր և հարցնել ամաչում էր։ Եւ մի երեկոյ, երբ Օհանը ժամից դուրս էր գնում, ծերունի քահանան ձեռքը նրա ուսին դրեց ու կանգնեցրեց. նրանք յետ մնացին ժամաւորներից։

— Օհան ամի, ասաց քահանան, երեկ Սարգիսն ինձ

մօտ էր... մի բան ասաց... օջաղդ բարութանդ կը լինի... քեզ էլ սազ չի գայ, ամեն բան իր ժամանակն ունի, որդի... մարմինն իր ժամանակը, հոգին՝ իրը, բո հոգու ժամանակն է... նայիր էս ծառերին.—նա ցոյց տուեց եկեղեցու բակի մերկ կաղամախները.—ձմեռ է, նրանք տերեւաթափ են, դու էլ գիտես, գարուն կը գայ, բայց թափուած տերեւները էլ երբէք վեր չեն բարձրանայ, նրանց տեղ նորերը կը ծլեն, նորեքը... աղօթիր ու միայն աղօթիր գարնան ու նոր տերեւների համար... իմն ու բոնը անցաւ, էլ չի դառնայ:

Գիւղն էր խօսում, աւանդապահ, խստապահանջ, անողորմ գիւղը, որ հազար բերան ունէր, հազար խօսք, ու ամեն մի խօսքը թունաւոր նետ էր: Դա մի հոգւմ էր, աւերիչ ու հազգին, որ թափով սրբում, տանում էր բոլոր անհատական տենչերը, երջանկութեան երազները, որոնք դէմ էին ամօթին, սովորութիւններին: Ծերունի Օհանը բաց աչքով տեսնում էր այն անդունդը, որ կուլ էր տալիս իրան, որից խուսափել, ազատուել չէր կարող. նա այժմ ապրում էր ոչ թէ ապրելու, այլ մեռնելու, միայն մեռնելու համար: Գիւղն էր այդպէս, ուզում:

Նոյն գիշեր նա դարձեալ կանչեց որդուն թոյլ, նուազած ձայնով.

—Սարգիս, այ Սարգիս:

—Հը՛, հայրիկ, մրսում ես:

—Հա, որդի, մրսում եմ... շատ եմ մրսում:

Ծերունին իրօք մրսում, դողդողում էր անկողնի մէջ: Որդին վերկացաւ, ճրագ վառեց, խնամքով ծածկեց հօրը, նստեց կողքին:

Օհանը լաւ չէր, Օհանը մեռնում էր:

—Մեռնում եմ, որդի... ձմեռ է... գարուն կը գայ... հին տերեւներն էլ չեն կանաչի... ծլէք, ծաղկէք ու կանաչէք դուք, որդիք, բոլորդ:

Առաւօտեան քահանան եկաւ նրան հաղորդեց, գիշերը նա զառանցում էր գարնան ու տերեւների մասին. մի երկու անգամ Հէրիբին յիշեց, և լուսաբացին նրա

փոքրիկ, վտիտ մարմինը իր լայն անկողնի մէջ սառած էր ու անշարժ:

Ա. ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

ՍԻՐՈՅ ՓԻԼԻՍՈՓՈՍՈՒԹԻՒՆ

(Շեւի)

Առուակը դէպի գետակն է ձգտում,
Գետը միանում վեհ ովկիանոսին,
Ծովերը յուզուած իրար են դուռում,
Անշատ կեանք չը կայ երկրիս երեսին:
Բոլոր էակներն Անհասի խօսքով
Ձուլում են զոյգ-զոյգ, իբրեւ մէկ էակ,
Իսկ ինչո՞ւ ուրեմն խօլ փաղաքշանքով
Մենք՝ չենք միանում, իմ անգին հոգեակ:
Համբոյր է տալիս լեռը եթերին,
Կոհակներն իսկ փարում են իրար:
Ինչո՞ւ նման չենք մենք ծաղիկներին,
Որ սէր են բուրում մէկ-մէկու համար:
Ծովն են փայփայում լուսնեակն ու գիշեր,
Արփին շողերով գրկում է աշխարհ,
Բայց ես ինչ անեմ այդ ջերմ համբոյրներ,
Երբ գգուանք չ'ունիս գոթաղգիս համար...

Թարգմ. Գ. ԱՆՈՓԵԱՆ